

तनहूँको राजनीतिक इतिहास

—श्रीराम घिमिरे

राष्ट्रनिर्माता श्री ५ बडामहाराजाधिराज पृथ्वी-नारायण शाहबाट नेपालको एकीकरण गर्नुभन्दा अगाडि नेपाल विभिन्न स-साना राज्यहरूमा विभाजित थियो ।^१ कर्णाली क्षेत्रमा बाइसे राज्यको नामबाट चिनिने स-साना बाइस राज्यहरू र गण्डकी क्षेत्रमा चौबीसे राज्यको रूपमा स-साना चौबीस राज्यहरू थिए । यसै गरी पूर्वी क्षेत्रमा मकवानपुर, विजयपुर र चौदण्डी जस्ता राज्यहरू थिए भने काठमाडौँ उपत्यकामा कान्तिपुर, ललितपुर र भादगाउँ जस्ता स-साना राज्यहरू थिए । यस प्रकार विभिन्न राज्यहरूमा विभाजित तत्कालीन नेपालको गण्डकी प्रदेश अन्तर्गत चौबीसे राज्य तनहूँ पर्दथ्यो । प्राचीनकालमा लिच्छविहरूको अधीनमा, त्यसपछि नुवाकोटे ठकुरीहरूको अधीनमा र त्यसपछि खसीया मल्लहरूको अधीनमा तनहूँ रहेको पाइन्छ । १४ औं शताब्दीतिर खसीया मल्लहरू

कमजोर भएपछि तनहूँमा मगरहरूले स-साना राज्य स्थापना गरेको पाइन्छ ।^२ यसपछि पाल्पाका शक्तिशाली राजा मुकुन्द सेन प्रथमको अधीनमा तनहूँ रहेको देखिन्छ । सीमा बृद्धि गर्ने क्रममा पाल्पाले कालीगण्डकी र मर्स्याङ्गदी बीचको मगरातलाई आफ्नो अधीनमा पारेको थियो^३ र पछि गएर यही क्षेत्र तनहूँ राज्यको रूपमा चर्चित हुन पुगेको थियो । यक्षमल्लको मृत्युपछि सङ्गठित उपत्यकाको मल्ल राज्यलाई उनका छोराहरूले विभिन्न तीन राज्यमा विभाजित गरे जस^४ नै मुकुन्द सेनको मृत्यु भएपछि उनले सङ्गठित बनाएर राखेको पाल्पा राज्य टुक्रिन गएको थियो र तनहूँ भृङ्गी सेन नाम गरेका उनका छोराको भागमा परेको थियो ।^५ मुकुन्द सेन स्वयंले नै आफ्ना छोराहरूलाई राज्य विभाजन गरी बाँडिदिएका थिए^६ भन्ने भनाइ भए तापनि पूर्णरूपले यही भनाइमा भर पर्नु त्यति

१. नेपाल परिचय- त्रि. वि., कीर्तिपुर, पा. वि. के., वि. सं. २०३२, पृष्ठ १७० ।
२. मेचीदेखि महाकाली, श्री ५ को सरकार, भाग ३, पृष्ठ २४३ ।
३. बाबुराम आचार्य, श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहको संक्षिप्त जीवनी, श्री ५ को सरकार, भाग १, वि. सं. २०४० पृष्ठ ६-७ ।
४. नेपालको इतिहासका पाँच स्वर्णिम पृष्ठ, सम्पादक- ढुण्डिराज भण्डारी, नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, वि. सं. २०३९, पृष्ठ ३५-३६ ।
५. डिल्लीरमण रेग्मी- मोडर्न नेपाल, भाग १, फर्मा के. एल. मुखोपाध्याय, कलकत्ता, १९७५, पृष्ठ ६२ ।
६. एफ. वि. हेमिल्टन- एन एकाउण्ट अफ दि किङ्गडम अफ नेपाल, एडिनबरो, १८१९, पृष्ठ १३१ ।

वैज्ञानिकता ठहर्दैन । किनभने मुकुन्द सेन एक धार्मिक प्रवृत्तिका राजा थिए र यिनले आफ्नो अन्तिम समयमा राजनीतिबाट अलग भएर देवघाटमा धार्मिक जीवन बिताएका थिए ।^१ आफूद्वारा विजित पाल्पा राज्य अन्तर्गतका क्षेत्रहरूमा प्रशासक बनाएर आफ्ना छोराहरूलाई नै पठाएका थिए र उनको मृत्यु भएपछि उनका छोराहरूले आफू प्रशासक भएको क्षेत्रलाई छुट्टै राज्यको रूपमा स्थापना गरी आफूलाई राजा बनाउन पुगे र विशाल पाल्पा राज्य टुक्रिन पुगेको थियो । यस प्रकार सङ्गठित पाल्पा राज्य विभाजित भै निर्माण हुनपुगेका विभिन्न राज्यहरूमध्ये तनहूँ पनि एक थियो र ई. सं. १५७५ देखि भृङ्गी सेनले शासन चलाएका थिए । यसरी छुट्टै राज्यको रूपमा परिचित हुन पुगेको तनहूँको क्षेत्र वर्तमान तनहूँ, कास्की, स्याङ्गा र चितवन जिल्लाका केही भागहरूसम्म फैलिएको थियो । यस बाहेक भारतको विहारस्थित रामनगर राज्य पनि तनहूँकै अधीनमा रहेको थियो ।^१

बाइसे-चौबीसे राज्यहरूको बारेमा जानकारी दिने प्रयास सबैभन्दा पहिले एफ. वि. हेमिल्टन नामक अंग्रेज विद्वानबाट भएको थियो ।^१ तर पनि पर्याप्त मात्रामा पूर्ण रूपले जानकारी प्राप्त गर्न अझैसम्म पनि सकिएको छैन । चौबीसे राज्य तनहूँको बारेमा निकै कम मात्रामा जानकारी पाइन्छ र यो राज्यको इतिहास लेख्ने काममा हालसम्म कुनै विद्वानहरूको कलम अगाडि बढेको पाइँदैन । गङ्गा विष्णुकृत सेन वंशावली एउटा ऐतिहासिक सामग्रीको रूपमा रहेको छ जुन तनहूँका राजा त्रिविक्रम सेन

द्वितीयको समयमा लेख्न लगाइएको थियो ।^{१०} प्राप्त विविध सामग्री अनुसार भृङ्गी सेनदेखि हरकुमार दत्त सेनसम्म जम्मा ९ जना राजाहरूले तनहूँमा राज्य गरेको पाइन्छ र वि. सं. १८४० मा राजमाता राजेन्द्रलक्ष्मीको नायबीकालमा तनहूँको स्वतन्त्र अस्तित्वलाई खत्तम गरी नेपालमा मिलाएको देखिन्छ ।^{११} चौबीसे राज्यको रूपमा स्थापित भएदेखि स्वतन्त्र अस्तित्व रहँदासम्मको तनहूँको राजनीतिक इतिहास के कस्तो थियो, संक्षेपमा तल चर्चा गरिन्छ ।

भृङ्गी सेन

चौबीसे राज्य तनहूँको प्रथम राजाको रूपमा भृङ्गी सेन देखापर्दछन् । स्वतन्त्र राज्यको रूपमा तनहूँलाई स्थापित गरेर तनहूँसुरलाई आफ्नो राजधानी बनाई यिनले राज्य सञ्चालन गरेका थिए । नयाँ स्थापित राज्य तनहूँको शासन सञ्चालन कुशलतापूर्वक गरी सङ्गठित बनाउने प्रयास पनि यिनले गरेका थिए । यिनको समयमा ढोर नामक सानो राज्यलाई तनहूँमा गाभ्ने काम भएको थियो^{१२} भने मकवानपुर र तनहूँबीच सीमा विवाद उत्पन्न हुँदा नारायणी नदीको पूर्वी भाग लोहाङ्ग सेनको र पश्चिमी भाग भृङ्गी सेनको अधीनमा रहने गरी समस्या समाधान गरिएको थियो ।^{१३}

हंवीर सेन

भृङ्गी सेनपछि तनहूँको राजगद्दीमा उनका छोरा हंवीर सेन बसे ।^{१४} यिनकै समयमा रिसिङलाई तनहूँमा

७. विष्णुप्रसाद घिमिरे- पाल्पाको सेन वंश, पि. एच. डी. को शोधकार्य, त्रि. वि. २०४२, पृष्ठ ७५-७६ ।

८. सूर्यमणि अधिकारी- पश्चिम नेपालको ऐतिहासिक अन्वेषण, ने. तथा ए. अ. के., त्रि. वि., २०४३, पृष्ठ १५७ ।

९. हेमिल्टन- पूर्व उल्लेखित, पृष्ठ १८१ ।

१०. शङ्करमान राजवंशी- सेन वंशावली, पृष्ठ ३३ ।

११. मेचीदेखि महाकाली, पूर्व उल्लेखित, पृष्ठ २४६ ।

१२. डिल्लीराम मिश्र- नेपाल अधिराज्यमा तनहूँ, शमिला, उर्मिला, २०४५, पृष्ठ ८ ।

१३. ऐजन ।

१४. बालचन्द्र शर्मा- नेपालको ऐतिहासिक रूपरेखा, वाराणसी, कृष्णकुमारी, २००८, पृष्ठ २०४ ।

गाभने काम भएको थियो किनभने रिसिङे राजा राम सेन निःसन्तान परलोक भएका थिए ।¹⁵ यसै गरी गोर्खासंग पनि वैवाहिक सम्बन्ध कायम हुन गएको थियो । गोर्खाका राजा राम शाहले तनहुँका राजा हंवीर सेनकी छोरीसंग विवाह गरेका थिए ।¹⁶ यसले गर्दा गोर्खा र तनहुँको सम्बन्ध मजबूत बन्न गएको थियो भन्न सकिन्छ ।

त्रिविक्रम सेन प्रथम

हंवीर सेनपछि त्रिविक्रम सेन राजा भएका थिए ।¹⁷ यिनलाई तुला सेनको नामबाट पनि चिनिन्छ । यिनी पछि अर्का त्रिविक्रम सेन पनि राजा भएका हुनाले यिनलाई त्रिविक्रम सेन प्रथम र पछि राजा हुनेलाई त्रिविक्रम सेन द्वितीयको रूपमा मान्नुपर्ने देखिन्छ ।¹⁸ यी राजा वीर, शूरा एवं महत्वाकांक्षी थिए । राजा भएपछि आफ्नो राज्य विस्तार गर्ने क्रममा यिनले गोर्खामाथि आक्रमण गरेका थिए ।¹⁹ यस समय गोर्खामा राम शाहले राज्य गरिरहेका थिए र तनहुँको आक्रमणलाई उनले असफल पारिदिएका थिए ।²⁰ यस प्रकार राज्य विस्तार गर्ने त्रिविक्रम सेनको इच्छामा कुठाराघात पर्न गएको थियो ।

दामोदर सेन

दामोदर सेन वि. सं. १७१० मा तनहुँको राजा भए ।²¹ यिनकै समयमा राजपुरका राजा निःसन्तान भै

मरेकाले उक्त राज्यलाई पनि तनहुँमा गाभने काम भएको थियो²² जसले गर्दा तराईको समथर भूभाग पनि तनहुँको अधीनमा आएको थियो । यस प्रकार तराईको समथर भूभाग मिसाएर सम्पन्न बनाउने प्रयास गरिएको भए तापनि उनका भाइहरूबीच एकता कायम हुन नसकेकाले दामोदर सेनको समयमा तनहुँ राज्य टुक्रिने सम्भावना देखा परेको थियो ।²³ तर पछि दिग्विजय सेनले तनहुँलाई टुक्रिनबाट बचाएका थिए । दामोदर सेनको समयमा लेखिएको एक पत्रमा 'म आग्दी वेनी' को उल्लेख गरिएको र वेनी तत्कालीन पर्वत राज्यको राजधानी भएकाले दामोदर सेन र पर्वतका तत्कालीन राजा मलेवमबीच राजनीतिक साँठगाँठ थियो भन्ने अनुमान गर्न सकिन्छ ।²⁴

दिग्विजय सेन

दामोदर सेनपछि राजा भएका दिग्विजय सेनले गृह कलहलाई साम्य पारी विभाजित हुनबाट रोकेका थिए ।²⁵ यी राजाको समयमा मुगल बादशाह औरंगजेबको ध्यान पहाडी भागतर्फ आकर्षित भएको थियो ।²⁶ यस प्रकारले मुगल बादशाहको आकर्षणबाट अन्य राज्यहरू सतर्क भएका थिए । तर पनि तनहुँलाई आफ्नो कूटनीतिक चालबाजीमा फँसाउन मुगल बादशाह सफल भए । तनहुँका दिग्विजय सेनलाई 'राजा' को उपाधि

१५. मेचीदेखि महाकाली, पूर्व उल्लेखित, पृष्ठ २४३ ।

१६. मिश्र- पूर्व उल्लेखित, पृ. ८ ।

१७. मेचीदेखि महाकाली- पूर्व उल्लेखित, पृष्ठ २४३ ।

१८. राजवंशी- पूर्व उल्लेखित, पृष्ठ १५ ।

१९. मेचीदेखि महाकाली, पूर्व उल्लेखित, पृष्ठ २४२ ।

२०. ऐजन ।

२१. ऐजन ।

२२. ऐजन ।

२३. शर्मा- पूर्व उल्लेखित, पृ. २०४ ।

२४. टेकबहादुर श्रेष्ठ- पर्वतको ऐतिहासिक रूपरेखा, ने. तथा ए. अ. के., २०४२, पृ. ७ ।

२५. मेचीदेखि महाकाली, पूर्व उल्लेखित, पृ. २४४ ।

२६. ऐजन ।

प्रदान गर्नुका साथै मुगलको जागिरदारकै रूपमा राख्न औरंगजेव सफल भएका थिए ।²⁷ यस प्रकार उपाधि दिनुका साथै तनहूँको दक्षिणी भूभागमाथि मुगलहरूले अधिकार जमाइसकेका थिए । तनहूँको मुगल बादशाहसंगको यस प्रकारको साँठगाँठले गर्दा अरु राज्यहरू डराएका थिए । किनभने मित्तता गाँस्ने निहूँमा मुगल बादशाहले सम्पूर्ण पहाडी क्षेत्रलाई लिन सक्दथे । यस्तो स्थितिमा तनहूँका अरु छिमेकी राज्यहरूसंग सम्बन्ध बिग्रने सम्भावना देखियो । यस समयमा गोर्खाका पृथ्वीपति शाह र लमजुङ्गका केहरीनारायण शाहले राज्य गरिरहेका थिए । अतः तनहूँका राजा दिग्विजय सेनले गोर्खा र लमजुङ्गसंग वैवाहिक सम्बन्ध कायम गरेर मित्तता दरिलो बनाउने प्रयास गरेका थिए ।²⁸ जस अनुसार आफ्ना दुई बहिनीहरूको विवाह गोर्खाका राजकुमार वीरभद्र शाहसंग गरिदिएका थिए भने आफ्नो छोराको विवाह लमजुङ्गका राजाको छोरीसंग गरिदिएका थिए । यस प्रकार लमजुङ्ग र गोर्खाका अतिरिक्त वरपरका अन्य छिमेकी राज्यहरूसंग मैत्रीपूर्ण सम्बन्ध कायम राख्न पनि दिग्विजय सेन सफल भएका थिए ।

कामराज दत्त सेन

दिग्विजय सेनपछि राजा भएका कामराज दत्त सेनको समयमा गोर्खा, लमजुङ्ग र कास्तिपुरसंग पनि तनहूँको सम्बन्ध स्थापित हुन पुगेको थियो ।²⁹ वि. सं. १७८२-८३ तिर ललितपुर र भक्तपुरबीच भएको झगडा-

मा गोर्खाले झै नै तनहूँले पनि भादगाउँलाई नै सहयोग गरेको थियो र ललितपुरको लामीडाँडा नामक स्थान संयुक्त रूपबाट दुवैले प्राप्त गरेका थिए ।³⁰ तर तनहूँले पछि लामीडाँडामाथि एकाधिकार जमाएकाले तनहूँ र गोर्खाको सम्बन्धमा केही धमिलोपन देखिन पुगेको थियो । आफ्नो माइत तनहूँमा आएकै समयमा रानी मल्लिका वतीले गोर्खाली युवराज नरभूपाल शाहको जन्म दिएकी थिइन् र तनहूँले केही समय दुवै आमा छोरालाई गोर्खा पठाउन इन्कार गरेको थियो ।³¹ यसले गर्दा पनि दुवै राज्यका बीच सम्बन्ध बिग्रन गएको थियो । तर पछि यो समस्याको समाधान गुरु गौरीश्वरको सहायताबाट गरिएको थियो र बिग्रनै आँटेको सम्बन्धमा सुधार ल्याउने काम भएको थियो ।³² यिनै राजाको समयमा रामनगर तलहट्टीको जमिन्दारी तनहूँले प्राप्त गरेको थियो ।³³ यसरी तनहूँले आर्जन गरेको प्रतिष्ठाबाट प्रभावित भएर गोर्खाले तनहूँसंग मित्तता बढाउन पुगेको थियो भने गोर्खाकै आड पाएर तनहूँले ललितपुरसंग जोगीमाराको माग गरेको थियो र नदिएमा बल प्रयोग गरेर लिने धम्की समेत दिएको थियो र तनहूँसंग शत्रुता बढाउनु उपयुक्त नदेखी ललितपुरका राजा विष्णु मल्लले उक्त ठाउँ तनहूँलाई दिएका थिए ।³⁴

त्रिविक्रम सेन द्वितीय

कामराज दत्त सेनपछि राजा हुन पुगेका त्रिविक्रम सेन द्वितीय³⁵ को शासनकालमा अनेकौँ घटनाहरूले भरि-

२७. ऐजन ।

२८. ऐजन ।

२९. ऐजन ।

३०. मिश्र- पूर्व उल्लेखित, पृ. ९ ।

३१. मेचीदेखि महाकाली, पूर्व उल्लेखित, पृ. २४४ ।

३२. ऐजन ।

३३. हेमिल्टन, पूर्व उल्लेखित, पृ. १८१ ।

३४. बाबुराम आचार्य- पूर्व उल्लेखित, पृष्ठ ९९ ।

३५. राजवंशी- पूर्व उल्लेखित, पृष्ठ १५ ।

भराउ हुन पुगेको छ । गोर्खाका राजा पृथ्वीनारायण शाहका सनकालीन भएका त्रिविक्रम सेनले आफ्नो शासनकालमा एउटा वंशावली पनि लेख्न लगाएका थिए । लामीडाँडामाथि तनहुँको एकाधिकारलाई स्वीकार्ने पक्षमा गोर्खा थिएन । अतः श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहले उक्त क्षेत्रको माग गरे तर पनि तनहुँले लामीडाँडा गोर्खालाई दिन मञ्जुर गरेन । त्यसैले श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहले कूटनीति प्रयोग गरेर तनहुँबाट लामीडाँडा लिने विचार गरे । नरभूपाल शाह र त्रिविक्रम सेनका गुरु एउटै व्यक्ति थिए । गौरीश्वर नाम गरेका यी राजगुरु काशीमा गएर बसेका थिए । श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहले यिनै राजगुरुको माध्यमबाट आफ्नो उद्देश्य पूरा गर्ने विचार गरी काशीबाट सरसामान झिकाएर तनहुँसँग मितता कायम गराइदिन विनम्र अनुरोध गरे ।^{३६} गोर्खाको प्रस्तावप्रति शङ्का लागे तापनि गुरुको विशेष आग्रहले गर्दा त्रिविक्रम सेन पनि मञ्जुर भए । यसै अनुरूप जगमिरघाटमा दुवै राजाहरूबीच विना हातहतियार भेटघाट हुने कार्यक्रम निश्चित गरियो । श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहले निश्चित दिनभन्दा अगाडि नै भेटघाट गर्ने स्थानको नदी किनारको बालुवामा हातहतियार लुकाउन लगाएका थिए । तोकिएको दिन दुवै राजाहरू उक्त स्थानमा गए र वार्ता शुरू गरे । यसै समयमा श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहको इशारा पाउनासाथै उनका अङ्गरक्षकहरूले बालुवा मुनि लुकाइराखेको हातहतियार झिकी एकाएक त्रिविक्रम सेन उपर जाइलागे र नुवाकोटमा बन्दी बनाए । साथै लामीडाँडामाथि पनि अधिकार जमाए ।^{३७} केही समयपछि बन्धन मुक्त गरिएको भए तापनि तनहुँका राजा त्रिविक्रम सेनको गोर्खाप्रति सधैं नराम्रो धारणा मात्रै रहन गयो । यस प्रकार तनहुँका राजालाई सजाय दिनु पर्ने के कारण थियो ? भन्ने बारेमा इतिहासकार सूर्यविक्रम ज्ञवालीले विभिन्न मतहरूको उल्लेख गरेका छन् ।^{३८}

ज्ञवालीले उल्लेख गर्नुभएका विभिन्न धारणाहरूमध्ये श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहकी भित्रीनी रानी काशीबासको निमित्त जान लाग्दा बाटोमा पर्ने देवघाटनेर डोलीको झंयान उधारी त्रिविक्रम सेनले हेरेका थिए । यस घटनाले आफ्नो अपमान भएको ठानी तनहुँका राजासँग बदला लिन उसलाई यस्तो सजाय दिइएको थियो । यसै गरी अर्को तर्क अनुसार विदेशी केपुचीन पादरीहरूसँग त्रिविक्रम सेनको सम्पर्क थियो र ट्रेनकीलो नामक पादरीले १७५६ ई. मा तनहुँ गै धर्मसम्बन्धी पुस्तकहरू दिएका थिए । यस प्रकार धर्म प्रचार गर्ने छूट दिएपछि त्यसको प्रभाव गोर्खामा पनि पर्ने सक्थ्यो र राजनीतिक अस्तित्वलाई नै खत्तम गरिदिन सक्थे । त्यसैले श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहले सजाय दिएका थिए । यसै गरी अर्को धारणा अनुसार आफू विजय अभियानको सिरसिजामा अगाडि बढ्दा चौबीसे राज्यहरूबाट कुनै आक्रमण नहोस् भन्ने श्री ५ पृथ्वीनारायण शाह चाहन्थे । अतः तनहुँलाई सजाय दिएर अन्य चौबीसे शक्तिलाई पनि पाठ पढाउन यस प्रकारको सजाय दिएका थिए । सिन्धु चोकको युद्धमा चौबीसे राज्यहरू संयुक्त भई ई. १७५५ मा गोर्खाली विरुद्ध लडेका थिए ।^{३९} त्यसैले चौबीसेहरूलाई सङ्गठित हुन नदिन श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहले यस प्रकारको कूटनीति खेलेका थिए । लामीडाँडामाथि पनि गोर्खाली अधिकार राख्न चाहने श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहले तनहुँको गोर्खा विरोधी प्रवृत्तिलाई रोक्न नै यस प्रकारको पाठ पढाएका थिए जसले गर्दा सम्पूर्ण चौबीसेहरूलाई पनि गोर्खादेखि सतर्क रहने चेतावनी मिलेको थियो । श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहले अपनाएको नीतिको शिकार बनेका त्रिविक्रम सेनले गोर्खासँग बदला लिने कार्यमा सधैं आफूलाई सक्रिय बनाइराखे तापनि उनको प्रयास सफल हुन सकेन ।

यिनै राजाको समयमा नारायण पण्डित नामक

३६. ढुण्डीराज भण्डारी-नेपालको ऐतिहासिक विवेचना, वाराणसी, कृष्णकुमारी, २००८, पृष्ठ १७८-१७९ ।

३७. मेचीदेखि महाकाली-पूर्व उल्लेखित, पृष्ठ २४५ ।

३८. सूर्यविक्रम ज्ञवाली-पृथ्वीनारायण शाह, दार्जीलिङ्ग, नेपाली साहित्य सम्मेलन, २०३३, पृष्ठ १८ ।

३९. पिताम्बरलाल यादव-नेपालको राजनैतिक इतिहास, महन्थी यादव, राजविराज, २०४०, पृष्ठ ६२ ।

ब्राह्मणलाई चुँदी खोलाको बाङ्गीरह वरिपरिको जग्गा विर्ता दिइएको वि. सं. १८०९ को स्याहामोहर पनि प्राप्त भएको छ।^{४०} यो अभिलेख हाल धरमपानीका कृष्ण राज पाण्डेसंग सुरक्षित रहेको छ।

कामारीदत्त सेन

वि. सं. १८२५ मा बाबुको मृत्युपछि यिनी राजा भएका थिए।^{४१} यस समयमा गोर्खाका राजा पृथ्वीनारायण शाहको नेतृत्वमा जोडतोडका साथ एकीकरण अभियान सञ्चालित थियो र उपत्यकामाथि विजय गर्दै थिए। श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहका भाइ शूरप्रताप शाह भादगाउँ विजयपछि दाजुसंग खटपट गरी तनहूँमा गएर बसेका थिए। यस प्रकार आफ्नो भाइ शत्रु राज्यमा शरणार्थी भएर बसेको कुरा श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहलाई मन नपर्नु स्वाभाविक थियो। अतः सन् १७७१ मा तनहूँमाथि आक्रमण गरी छाङ्ग, मनपाङ्ग, दुरुङ्चुङ्ग आदि ठाउँहरूमाथि विजय प्राप्त गरेर राजधानी सुरलाई पनि घेरा दिएका थिए।^{४२} यस प्रकार गोर्खाली आक्रमण भएकाले तनहूँका राजा डराएर आत्महत्या गर्न पुगेका थिए।^{४३} यसपछि तनहूँका राजाका भाइ हरकुमार दत्त सेनले गोर्खासंग मित्रता गाँसेर आफैँले शासन सञ्चालन गर्न थालेका थिए।

हरकुमार दत्त सेन

चौबीसे राज्य तनहूँका अन्तिम राजाको रूपमा हरकुमार दत्त सेन देखिन्छन्।^{४४} वि. सं. १८३५ मा यिनै राजाको पालामा तनहूँमाथि गोर्खाली आक्रमण भयो र

यस आक्रमणबाट हार खाई उनी पाल्पामा शरण लिन पुगेका थिए र पछि पाल्पा र पर्वतको सहायताबाट आफ्नो गुमेको राज्य फिर्ता ल्याएका थिए।^{४५} गोर्खामा भएको गृह कलहबाट फाइदा उठाएर चौबीसे राज्यहरू सङ्गठित भई गोर्खालाई कमजोर बनाउने प्रयासमा लागेका थिए। तर पनि श्री ५ राजेन्द्रलक्ष्मीले धैर्यतापूर्वक चौबीसे राज्यहरूको शक्तिलाई असफल पारिदिएकी थिइन्। तनहूँबाट बढी खतरा हुने देखी सबैभन्दा पहिले तनहूँलाई कमजोर बनाउने विचार गरिन् र फौज पठाएर आक्रमण गर्ने आदेश दिइन्।^{४६} यसरी गोर्खाली आक्रमण भएपछि तनहूँका राजा हरकुमार दत्त सेन डराएर भागी लमजुङ्ग पुगे र तनहूँलाई सदाको लागि नेपालमा गाभियो। केही समयपछि लमजुङ्गमा पनि गोर्खाली आक्रमण भएकाले लमजुङ्ग र तनहूँका दुवै राजाहरू भागेर रामनगर पुगेका थिए।^{४७} यसरी तनहूँ वि. सं. १८४० मा आफ्नो स्वतन्त्र अस्तित्वलाई गुमाउन बाध्य भएको थियो।

रामनगरको राजपरिवार र नेपालको राजपरिवारबीच पछि गएर वैवाहिक सम्बन्ध कायम भएको पाइन्छ।^{४८} नेपालका राजा रणबहादुर शाहकी छोरी लक्ष्मी देवीको विवाह तेज प्रताप सेन नामक रामनगरका राजासंग भएको थियो र दाइजो स्वरूप प्रशस्त जमीन पनि दिइएको थियो।^{४९} तनहूँको निष्कासित राजपरिवारकी रानी लक्ष्मीकुमारी देवीको एउटा आज्ञापत्र प्राप्त भएकी हुनाले^{५०} लक्ष्मीदेवी र लक्ष्मीकुमारी देवी एउटै व्यक्ति नै थिइन् कि भन्नेतर्फ पनि अनुमान लगाउन सकिन्छ।

४०. अधिकारी- पूर्व उल्लेखित, पृष्ठ १६०।
४१. मेचीदेखि महाकाली, पूर्व उल्लेखित, पृष्ठ २४६।
४२. शर्मा- पूर्व उल्लेखित, पृष्ठ २०४-२०५।
४३. यादव- पूर्व उल्लेखित, पृष्ठ ७८।
४४. नेपाल परिचय, पूर्व उल्लेखित, पृष्ठ २०३।
४५. ऐजन, पृष्ठ २०२।
४६. ऐजन, पृष्ठ २०३।
४७. ऐजन।
४८. अधिकारी- पूर्व उल्लेखित, पृष्ठ ५७।
४९. ऐजन।
५०. ऐजन, पृष्ठ १६१।

यस प्रकार सङ्गठित पाल्पा राज्य विभाजित भई जन्मन पुगेको चौबीसे राज्य तनहूँ एकीकरण भई नेपालमा मिल्नु अघिसम्म एक शक्तिशाली राज्यको रूपमा रहेको पाइन्छ। उपत्यकाका मल्लहरूदेखि लिएर भारतका मुगल वादशाहहरू र केपुचीन पादरीसंग समेत सम्बन्ध गाँस्न पुगेको थियो। यस बाहेक पाल्पा, पर्वत, लमजुङ्ग, कास्की जस्ता विभिन्न चौबीसे राज्यहरू र गोर्खासंग समेत मित्रता गाँस्न पनि तनहूँ पछाडि परेको थिएन। गोर्खाको तुलनामा तनहूँ निकै शक्तिशाली राज्यको रूपमा चिनिन पुगेको

थियो। तर पनि यहाँका राजाहरूको अव्यवस्थित शासन प्रणालीले गर्दा नै तनहूँको स्वतन्त्र अस्तित्व लोप हुन पुगेको थियो।^{५१} सन् १५७५ मा मुकुन्द सेन प्रथमका साहिला छोरा भृङ्गी सेनद्वारा स्थापित तनहूँमा^{५२} विभिन्न सेनवंशीय राजाहरूले लगभग २०७ वर्षसम्म राज्य सञ्चालन गरेका थिए र सन् १७८३ मा^{५३} श्री ५ रणबहादुर शाहको समयमा नेपालमा मिलाइएको थियो। यसरी स्वतन्त्र राज्य तनहूँको अस्तित्व खतम भएर गएको थियो।

५१. मिश्र- पूर्व उल्लेखित, पृष्ठ १५।

५२. मेचीदेखि महाकाली, पूर्व उल्लेखित, पृष्ठ २४३।

५३. यादव, पूर्व उल्लेखित, पृष्ठ ९४।